

The Phonological Process of the Rungus Language in Sabah: A Preliminary Survey in Kampung Kandang Pintas, Sabah

MOHAMAD ROZI BIN KASIM

Jabatan Bahasa dan Kesusasteraan Melayu, Fakulti Bahasa dan Komunikasi, Universiti Pendidikan Sultan Idris, 35900, Tanjung Malim, Perak, MALAYSIA

Email: mrozi@fbk.upsi.edu.my | Tel: +60134337730 |

SANS VENIVEKIA SINJON

Jabatan Bahasa dan Kesusasteraan Melayu, Fakulti Bahasa dan Komunikasi, Universiti Pendidikan Sultan Idris, 35900, Tanjung Malim, Perak, MALAYSIA

Email: sansvenivekiasinjon@gmail.com | Tel: +601136360932 |

Received: December 10, 2022

Accepted: December 13, 2022

Online Published: December 15, 2022

Abstract

This study is a preliminary survey of the Rungus language spoken by the Rungus community in Kampung Kandang Pintas, Sabah. The objective of this study is to identify the phonological process found in the Rungus language in Sabah. In addition, the objectives of this study also want to describe the similarities and differences in the phonological process between the Sabah Rungus language and the Standard Malay language (Johor-Riau). The objective is achieved by using the phonological rule ordering theory by Chomsky & Halle (1968). Next, this study uses a descriptive qualitative method in describing the data collected in the field. The results of this study have shown the phonological process of the Rungus language in Sabah. Among the findings of this study is that there are several phonological processes that exist in the Rungus language such as insertion of glottic stops, glotticization, insertion of glide consonants /w/ and /y/, vowel fronting, vowel lowering, vowel raising and diphthong. The presence of the diphthong [ui] in the Rungus language also shows the uniqueness of this Rungus language which is different from the Standard Malay language. In conclusion, the results of this study are expected to be a starting point for more studies on the Rungus language and indigenous languages in Borneo, especially in Sabah and Sarawak.

Keywords: Rungus language; Rungus Phonology: An Indigenous Language of Borneo

Proses Fonologi Bahasa Rungus di Sabah: Satu Tinjauan Awal di Kampung Kandang Pintas, Sabah

Abstrak

Kajian ini merupakan tinjauan awal terhadap bahasa Rungus yang dituturkan oleh suku kaum Rungus di Kampung Kandang Pintas, Sabah. Objektif kajian ini adalah mengenal pasti proses fonologi yang terdapat dalam bahasa Rungus di Sabah. Selain itu, objektif kajian ini juga ingin menghuraikan persamaan dan perbezaan proses fonologi antara bahasa Rungus Sabah dengan bahasa Melayu Standard (Johor-Riau). Objektif berkenaan dicapai dengan menggunakan teori fonologi atur rumus oleh Chomsky & Halle (1968). Seterusnya, kajian ini menggunakan kaedah kualitatif deskriptif dalam menghuraikan data yang dipungut di lapangan. Hasil kajian ini telah menunjukkan proses fonologi bahasa Rungus di Sabah. Antara penemuan kajian ini adalah terdapat beberapa proses fonologi yang wujud dalam bahasa Rungus seperti penyisipan hentian glotis, pengglotisan, penyisipan konsonan geluncuran /w/ dan /y/, pendepanan vokal, perendahan vokal, penaikan vokal dan pendiftongan. Kewujudan diftong [ui] dalam bahasa Rungus juga menunjukkan kesitimewaan bahasa Rungus ini yang berbeza dengan bahasa Melayu standard. Kesimpulannya, hasil kajian ini diharapkan dapat menjadi titik tolak kepada kajian yang lebih banyak terhadap bahasa Rungus dan bahasa-bahasa peribumi di Borneo, terutama sekali di Sabah dan Sarawak.

Kata Kunci: Bahasa Rungus; Fonologi Bahasa Rungus: Bahasa Peribumi Borneo

1. Pengenalan

Negeri Sabah merupakan salah satu negeri di Malaysia yang mempunyai pelbagai jenis bahasa yang digunakan kerana adanya kepelbagaian etnik seperti Kadazan Dusun, Rungus, Murut, Bajau dan sebagainya. Oleh itu, kajian ini akan melakukan kajian terhadap bahasa Rungus dari sudut proses fonologi dan perbandingannya dengan bahasa Melayu standard. Bangsa Rungus ini merupakan salah satu kaum di Sabah dan juga merupakan salah satu penduduk asli Borneo. Kaum Rungus ini kebiasaannya dikenali sebagai Dayak Dusun Rungus, Momogun, Momogun Rungus, Momogun Laut, Dusun Laut atau Rungus. Perkataan "Rungus" ini pula berasal daripada perkataan Rungsud yang merupakan nenek moyang suku kaum Rungus yang berhijrah dari kawasan Nunuk Ragang ke pesisiran pantai di Kudat, Teluk Marudu, Pitas, Beluran dan Telupid. Suku kaum Rungus atau dikenali sebagai etnik Momogun ini hanya dijumpai di tanah Borneo sahaja iaitu di bahagian utara. Bahagian utara ini meliputi daerah Kudat, Matunggong, Kota Marudu dan Pitas di negeri Sabah.

Daerah Kudat dianggap sebagai penempatan asal orang Rungus khususnya di daerah kecil yang bernama Matunggong. Daerah Kudat juga merupakan daerah yang diliputi oleh penduduk berbangsa Rungus serta di Pitas dan Kota Marudu. Namun demikian, disebabkan oleh peralihan masa, faktor pekerjaan dan perkahwinan telah menyebabkan suku kaum Rungus ini berkembang di seluruh Sabah contohnya di Kota Kinabalu, Penampang, Keningau dan lain-lain. Pada masa kini juga, semua suku-suku Momogun di Sabah telah dikumpulkan dalam satu kategori Kaum Kadazandusun, Murut dan Rungus (KDMR). Hal ini disebabkan oleh bahasa dan pertuturan yang hampir sama dituturkan dengan kaum Kadazandusun.

2. Objektif Kajian

Objektif utama kajian ini adalah mengenal pasti proses fonologi yang terdapat dalam bahasa Rungus di Sabah. Selain itu, Objektif kajian ini juga ingin menghuraikan persamaan dan perbezaan proses fonologi antara bahasa Rungus Sabah dengan bahasa Melayu Standard (Johor-Riau)

3. Metodologi Kajian

Kajian ini menggunakan kaedah kualitatif dan proses pengutipan data dilakukan secara temubual. Dalam kajian ini, satu-satunya kaedah yang digunakan untuk mengumpul data ialah melalui kaedah temu bual. Kajian ini telah menemui bual responden-responden berbangsa Rungus dan menetap di daerah Kudat. Kajian ini telah menemui bual responden dan menanyakan beberapa perkataan bahasa Melayu yang perlu diterjemahkan dan ditranskripsikan ke dalam bahasa Rungus. Rakaman suara juga telah dilakukan oleh kajian ini sebagai bukti dan rujukan kepada kajian ini untuk melakukan transkripsi. Rakaman ini juga dapat membantu kajian ini untuk mengenal pasti proses fonologi yang berlaku berdasarkan cara sebutan penutur bahasa Rungus.

4. Batasan Kajian

Kajian ini hanya membataskan responden-responden bahasa Rungus yang berasal dari Kampung Kandang Pitas, Sabah sahaja. Dari segi analisis, kajian ini dibuat dengan mengenal pasti dan menyenaraikan perkataan bahasa Rungus berdasarkan hasil rakaman tersebut. Data yang diperoleh daripada responden ditranskripsikan menggunakan lambang fonetik sejagat (IPA - *International Phonetic Alphabet*). Kemudian, data-data tersebut dianalisis dengan menggunakan teori fonologi generatif atur rumus oleh Chomsky dan Halle (1968).

5. Kerangka Teoretis

Kajian ini akan menghuraikan proses fonologi dalam bahasa Jakun menggunakan pendekatan atur rumus yang diperkenalkan oleh Chomsky & Halle (1968). Teori ini menggunakan fitur metrik dalam menganalisis sesuatu bahasa dan boleh direpresentasikan secara linear atau secara transformasi generatif. Sebagai contoh, rumus asas dalam proses fonologi generatif ini seperti berikut:

$$1. A \rightarrow B/C_D$$

Rumus di atas bermaksud 'A' menjadi 'B' antara 'C' dan 'D'. 'A' merupakan input manakala 'B' merupakan output. Hal ini dapat kita lihat bahawa 'CAD' merupakan input, manakala 'CBD' merupakan output.

Bagi memahami teori atur rumus ini, terdapat beberapa notasi rumus yang perlu difahami terlebih dahulu. Berikut merupakan notasi-notasi rumus¹:

-) Simbol kurungan mengiring (/ /) merujuk struktur dalaman (*underlying form*), iaitu bunyi sesuatu bahasa yang belum mengalami proses fonologi.
-) Simbol kurungan sesiku ([]) merujuk kepada struktur permukaan (*surface form*), iaitu bunyi ujaran sebenar selepas mengalami proses fonologi.
-) Simbol (#) digunakan untuk menyatakan sempadan kata.
-) Simbol (\$) digunakan untuk menyatakan sempadan suku kata.
-) Simbol (+) digunakan untuk menyatakan sempadan morfem.
-) Simbol (α , β) digunakan sebagai petunjuk sesuatu pemboleh ubah (*variable*), antara + dan – dalam rumus asimilasi.
-) Simbol (α F) digunakan untuk meringkaskan ciri-ciri yang berkaitan yang terlibat dalam rumus asimilasi.
-) Simbol kosong ($\emptyset$) digunakan semasa rumus pengguguran dan penyisipan.
-) Garis anak panah ($\longrightarrow$) bermaksud berubah ‘menjadi’ (perubahan sinkronik).
-) Garis palang (/) merupakan garis pemisah antara input dengan output (selepas berlakunya sesuatu perubahan).
-) Garis sengkang atau ruang kosong (____) menandakan tempat berlakunya sesuatu perubahan itu.

6. Dapatan Kajian

Berdasarkan dapatan kajian, terdapat beberapa proses fonologi yang berlaku dalam bahasa Rungus seperti penyisipan hentian glotis, pengglotisan, penyisipan konsonan geluncuran /w/ dan /y/, pendepanan vokal, perendahan vokal, kenaikan vokal dan pendiftongan.

i. Penyisipan hentian glotis

Terdapat proses penyisipan hentian glotis dalam bahasa Rungus. Rumus bagi proses penyisipan glotis adalah seperti berikut:

$$\emptyset \longrightarrow ? / V \text{ ____ } V$$

Jadual 1: Perkataan bahasa Rungus yang mengalami penyisipan hentian glotis.

Fonemik	Fonetik	Makna dalam bahasa Melayu
/siin/	[siʔin]	duit
/toun/	[toʔun]	tahun
/oguvail/	[oguvaʔil]	degil
/araat/	[araʔat]	buruk

Jadual 1 menunjukkan perkataan bahasa Rungus yang mengalami penyisipan hentian glotis. Proses penyisipan hentian glotis yang berlaku dalam bahasa Rungus hanya berlaku dalam kata dasar sahaja. Hal ini berbeza dengan bahasa Melayu standard kerana penyisipan hentian glotis dalam bahasa Melayu standard tidak berlaku dalam kata dasar, sebaliknya proses ini hanya berlaku dalam sempadan imbuhan dan kata morfologi. Penyisipan hentian glotis ini merupakan proses fonologi yang paling kerap berlaku dalam bahasa Rungus kerana kebanyakan perkataan bahasa Rungus mempunyai penekanan di bahagian glotis.

¹ Notasi-notasi rumus ini dipetik dan diubahsuai daripada Farid (1980: 6-7).

ii. Pengglotisan

Rumus bagi pengglotisan adalah seperti berikut:

$$k \longrightarrow ? / \text{_____} \#$$

Jadual 2: Perkataan dalam bahasa Rungus yang mengalami proses pengglotisan

Fonemik	Fonetik	Makna dalam bahasa Melayu
/pososok/	[pososoʔ]	mencelup
/sibak/	[sibaʔ]	bawah
/manahak/	[manahaʔ]	memberi

Berdasarkan Jadual 2, perkataan bahasa Rungus mengalami proses pengglotisan. Proses pengglotisan ini merupakan satu proses di mana sesuatu fonem yang berubah menjadi hentian glotis. Dalam bahasa Rungus Sabah, konsonan velar /k/ yang terletak di akhir kata akan berubah menjadi hentian glotis. Proses ini juga berlaku dalam bahasa Melayu standard.

iii. Penyisipan konsonan geluncuran /w/ dan /y/

Rumus penyisipan konsonan geluncuran /w/ dan /y/ adalah seperti berikut:

$$\emptyset \longrightarrow \left\{ \begin{matrix} w \\ y \end{matrix} \right\} / \text{_____} \text{V} \text{_____} \text{V}$$

+ tinggi

Jadual 3: Perkataan bahasa Rungus yang mengalami proses penyisipan konsonan geluncuran /w/ dan /y/

Fonemik	Fonetik	Makna dalam bahasa Melayu
/tuliohon/	[tuliwohon]	dahaga
/miada/	[miyada]	bercerai
/pobiar/	[pobiyar]	biar
/kui/	[kuwui]	kuih

Berdasarkan Jadual 3, penyisipan geluncuran berlaku dalam urutan vokal apabila vokal pertama dalam urutan vokal itu terdiri daripada vokal tinggi /i/ dan /u/. Namun demikian, dalam bahasa Rungus Sabah pula hanya sedikit perkataan yang mempunyai proses penyisipan konsonan geluncuran /w/ dan /y/. Hal ini berbeza dengan bahasa Melayu standard yang mempunyai banyak perkataan yang mengalami proses penyisipan konsonan geluncuran /w/ dan /y/ ini.

iv. Pendepanan Vokal

Rumus pendepanan vokal dalam bahasa Rungus adalah seperti berikut:

$$\square \longrightarrow a / (K) \text{_____}$$

Nukleus

Jadual 4: Perkataan bahasa Rungus yang mengalami pendepanan vokal

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Rungus	Makna Dalam Bahasa Melayu
[ɛmpat]	[apat]	empat
[gɛlas]	[galas]	gelas
[tɛrima]	[tarima]	terima
[bɛsi]	[basiʔ]	besi

Berdasarkan Jadual 4 menunjukkan perkataan asal bahasa Melayu Standard mengalami proses pendepanan vokal /ɛ/ menjadi vokal [a] dalam bahasa Rungus Sabah di suku kata terbuka. Hal ini boleh dilihat dalam perkataan [gɛlas] menjadi [galas], [tɛrima] menjadi [tarima] dan [bɛsi] menjadi [basiʔ] dalam bahasa Rungus. Manakala, bagi perkataan [ɛmpat] menjadi [apat] adalah disebabkan konsonan /m/ digugurkan pada struktur kata pertama lalu vokal /ɛ/ dalam perkataan bahasa Melayu Standard iaitu /ɛmpat/ menjadi vokal [a] pada struktur permukaan di suku kata pertama menjadi [apat] dalam bahasa Rungus. Perubahan vokal ini berlaku di posisi nuklues, iaitu posisi yang khusus untuk vokal sahaja. Manakala posisi konsonan di bahagian onset adalah bersifat *optional* (diletakkan tandan kurungan) yang menunjukkan kehadiran konsonan di posisi tersebut adalah tidak wajib, iaitu boleh hadir atau boleh juga tidak hadir dalam sesuatu contoh perkataan itu..

v. Pembelakangan Vokal

Rumus pendepanan vokal dalam bahasa Rungus adalah seperti berikut:

$$a \longrightarrow o / _____\#$$

Jadual 5: Perkataan bahasa Rungus yang mengalami proses pembelakangan vokal (ɛ > o)

Bahasa Melayu Standard	Bahasa Rungus	Makna Dalam Bahasa Melayu
[limɛ]	[limo]	lima
[duwɛ]	[duvo]	dua
[matɛ]	[mato]	mata

Jadual 5 menunjukkan bahawa vokal /ɛ/ berubah menjadi vokal [o] dalam bahasa Rungus Sabah selepas perkataan tersebut melalui proses pembelakangan vokal. Hal ini berbeza dengan bahasa Melayu standard Johor-Riau yang jika dibandingkan dengan contoh-contoh perkataan yang sama akan mengalami proses penengahan vokal, iaitu vokal /a/ berubah menjadi vokal [ɛ] di akhir kata.

vi. Diftong [ui]

Fonem diftong merupakan fonem yang mengandungi dua urutan vokal dalam satu suku kata yang sama. Dalam bahasa Melayu standard Johor-Riau, terdapat tiga diftong yang utama, iaitu [ai] [au] dan [oi]. Namun begitu, terdapat satu lagi diftong yang wujud dalam bahasa Rungus, iaitu diftong [ui]. Hal ini menunjukkan keunikan bahasa Rungus dan perbezaannya dengan bahasa Melayu. Berikut merupakan contoh-contoh diftong yang terdapat dalam perkataan-perkataan dalam bahasa Rungus:

Jadual 6: Perkataan-perkataan bahasa Rungus yang mengandungi diftong

Fonemik	Fonetik	Makna dalam bahasa Melayu
/napatai/	[napatai]	mati
/agahui/	[agahui]	kurus
/otomou/	[otomau]	hijau
/ikau/	[ikau]	awak

7. Kesimpulan

Kesimpulannya, bahasa Rungus mempunyai perbezaan pertuturan mengikut tempat kediaman atau tempat tinggal mereka. Contohnya, kaum Rungus di Kudat lebih pekat cara pertuturannya daripada kaum Rungus di bandar seperti di Penampang, Putatan dan Kota Kinabalu. Selain daripada itu, menerusi dapatan kajian juga, kajian ini mendapati bahawa terdapat beberapa proses fonologi yang berlaku semasa bahasa tersebut dituturkan oleh responden dengan ejaan perkataan tersebut. Proses fonologi yang paling banyak berlaku dalam bahasa Rungus pula ialah proses penyisipan hentian glotis. Hal ini dikatakan demikian kerana, kaum Rungus yang menuturkan bahasa mereka gemar untuk memberi tekanan dalam perkataan tersebut. Melalui kajian ini juga, kajian ini dapat mengenal pasti persamaan dan perbezaan proses fonologi yang berlaku dalam bahasa Rungus Sabah dan bahasa Melayu Standard. Akhir sekali, kajian ini berharap agar melalui kajian ini dapat membantu pengkaji yang lain dalam mengenal pasti proses fonologi, persamaan dan perbezaan yang berlaku dalam bahasa Rungus dan bahasa Melayu Standard (Johor-Riau).

Rujukan

- Asmah Haji Omar. 1988. *Kepelbagaian Fonologi Dialek-dialek Melayu*. Dewan Bahasa dan Pustaka: Kuala Lumpur.
- Chomsky, Noam & Halle, Morris. 1968. *The Sound Pattern of English*. Harper & Row: New York.
- Farid M. Onn. 1980. *Aspects of Malay Phonology and Morphology: A Generative Approach*. Universiti Kebangsaan Malaysia: Bangi.
- Farid M. Onn. 2014. *Saya dan Fonologi Bahasa Melayu: Mendekati Tatabahasa Sejagat*. Penerbit Universiti Kebangsaan Malaysia: Bangi.
- Low, K. O. & Azlan Shafie Abdullah. (2014). Bbahul dan Hubungannya dengan Kepercayaan Bbiruhui Etnik Rungus di Sabah. *Kemanusiaan*, 21(1), 73-102.
- Yunus Maris. 1980. *The Malay Sound System*. Penerbit Fajar Bakti Sdn. Bhd: Kuala Lumpur.